

جایگاه و آئین زیارت بقیع در سنت

معصومین علیهم السلام

(از پیامبر صلی الله علیه و آله تا امام رضا علیه السلام)

سید محمود سامانی^۱

چکیده

بقیع به عنوان آرامستان تاریخی مسلمانان و محل دفن صحابه بزرگ پیامبر از اهمیت خاصی برخوردار است. تأکید رسول خدا صلی الله علیه و آله و اقدام عملی آن حضرت بر حضور در بقیع و زیارت قبرهای آن موجب اهتمام مسلمانان به تکریم و زیارت مدفونان در بقیع در طول قرون اسلامی بوده است. این مقاله، که به روش توصیفی-تحلیلی سامان یافته است، در پاسخ به این سؤال است که «بقیع و زیارت آن در سنت معصومین علیهم السلام از زمان پیامبر صلی الله علیه و آله تا امام رضا علیه السلام چه جایگاهی داشته است» علت انتخاب این بازه زمانی حضور ائمه اطهار علیهم السلام در مدینه و بازتاب سنت آنان درباره بقیع و زیارت آن است. برآیند مقاله حاکی از آن است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و دیگر معصومان اهتمام خاصی به بقیع و زیارت آن داشته‌اند. آنان افزون بر ذکر فضیلت زیارت بقیع، نسبت به تکریم مدفونان در آن نیز اقدام عملی داشته‌اند.

کلید واژه‌ها: بقیع، زیارت بقیع، صحابه، سنت معصومان علیهم السلام

۱. عضو گروه تاریخ و سیره پژوهشکده حج و زیارت (Mahmud.samani@gmail.com)

۱. زیارت: این واژه از «زور» به معنای «میل کردن» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۳۱۹) و «دیدار و سر زدن به کسی و از جایی است» و «مزار» به معنای محل زیارت، مرقد، ضریح و زیارتگاه است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۳۸۶؛ آذرنوش، ۱۳۹۱ش، ص ۴۲۲؛ طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۳، ص ۳۱۹)

زیارت در عرف و اصطلاح آن است که انسان با اندیشه بزرگداشت کسی و انس گرفتن با او، با تمام توجه به وی روی آورد. (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۷، ص ۳۷۹؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۳۸۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۳۳۴) از نظر برخی اندیشمندان زیارت تعظیم، تکریم، گرمی داشت و یادکرد انسان‌های شایسته، هنرمند، فرهیخته، فرهنگ‌ساز، نقش‌آفرین، مصلح، متحول‌کننده تاریخ و نیز زنده نگه‌داشتن نام و یاد آنها پس از مرگ است. لازمه محبت، عشق و ارادت انسان‌ها به نیکی‌ها و کمالات است و ریشه در فطرت و سرشت آدمی دارد. (جوادی آملی، ۱۳۸۳ش، ص ۱۷-۱۸)

۲. سنت: این واژه به معنای «جریان ملایم و روان یا مسیر مستقیم» است و به باور یا رفتاری اطلاق می‌شود که در یک گروه یا جامعه از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. سنت در منابع دینی به معنای تمامی رفتارها و گفتارهایی است که در حضور و زمان پیامبر اسلام ﷺ انجام می‌شده و از آن نهی نشده است. در مذهب شیعه افزون بر پیامبر اسلام ﷺ، امامان شیعه علیهم السلام نیز داخل تعریف سنت دانسته شده‌اند. سنت در اصطلاح شیعیان یعنی گفتار، کردار و تقریر چهارده معصوم علیهم السلام و در اصطلاح اهل سنت یعنی گفتار و کردار و تقریر پیامبر ﷺ.

گفتار به معنای قول چهارده معصوم علیهم السلام و کردار به معنای عمل و رفتار ایشان است. تقریر به معنای سکوتی است که علامت رضایت باشد. در تفاوت سنت و سیره باید یادآوری کرد که سنت اعم از سیره است؛ چراکه سیره تنها بر رفتار

اطلاق می‌شود؛ اما سنت افزون بر آن بر گفتار و تقریر معصوم نیز اطلاق می‌شود.

اهمیت بقیع

یکی از مزارهایی که معصومین علیهم‌السلام و دیگر مسلمانان به آن توجه خاص داشته‌اند، آرامستان بقیع در مدینه منوره است. این مکان از سال‌های نخست هجری جزء مهم‌ترین زیارتگاه‌هایی بوده است که معصومان علیهم‌السلام درباره آن سفارش و تأکید ویژه داشته‌اند؛ چنان‌که از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده که به وی امر شد تا برای اهل بقیع آمرزش بخواهد و بر آنها درود فرستد. (مفید، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۸۱؛ سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۷۷) در روایتی دیگر از آن حضرت آمده است که هفتاد هزار تن با صفات نیکو از بقیع محشور می‌شوند (ابن شبهه، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۸۹-۹۰؛ سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۷۹) و کسانی که در بقیع دفن شوند، شفاعت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شامل آنها خواهد شد. (ابن شبهه، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۷۹) از این رو زیارت بقیع در سخن، سیره معصومین علیهم‌السلام و فرهنگ مسلمانان به‌ویژه شیعیان، جایگاه و اهمیت خاصی دارد؛ چنان‌که بسیاری منابع شیعی، (ابن براج، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۲۸۳؛ محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۲۱۰) با توجه به روایات معصومین علیهم‌السلام، و برخی از اندیشوران سنی (شریبینی، ۱۳۷۷ق، ج ۱، ص ۵۱۳؛ بهوتی، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۶۰۱) به استحباب زیارت مدفونان بقیع فتوا داده‌اند. یکی از محققان نام فقیهان متعددی از فریقین را آورده که به استحباب زیارت بقیع فتوا داده‌اند. (پور امینی، ۱۳۹۴ش، ص ۶۲-۶۵) این نوشتار درصدد تحقیق در آئین زیارت بقیع در سخن و سیره معصومین علیهم‌السلام از زمان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم تا امام رضا علیه‌السلام است.

پیشینه

پس از بررسی به رغم آنکه به نظر می‌رسید موضوع تحقیق دارای پیشینه‌ای

درخور باشد، اما مشخص شد در اين باره كار شايسته‌اي انجام نشده است؛ البته برخي از آثار تحقيقي به بخشي از موضوع مقاله ورود داشته‌اند؛ اين آثار عبارتند از:

- كتاب *زيارت در سيره و سخن برگزيدهگان* اثر محمود شريفی که ذيل عنوان «زيارت در سيره معصومين» چند روايت درباره زيارت بقيع و اهتمام به زيارت آن از سوي پيامبر ﷺ را آورده است. در اين اثر تمرکز روي زيارت بقيع نبوده است.

- كتاب *بقيع در بستر تاريخ* اثر پورامينی که ذيل عنوان «پيامبر خدا ﷺ و بقيع» مطالب متنوعي از جمله کرامت‌ها و معجزه‌هاي معصومين در بقيع را جمع‌آوري کرده است.

- مقاله «زيارت در سيره عترت» اثر حسين رجبی که در مجله فرهنگ کوثر منتشر شده و بخشي از آن به زيارت بقيع در سيره اختصاص داده شده است. اين مقاله چند روايت درباره فضيلت زيارت بقيع آورده است.

- مقاله «فضيلت بقيع و سيره پيامبر و اهل بيت ﷺ و صحابه و تابعين...» اثر حافظ نجفی است. بخش کمی از اين مقاله به سخن و سيره معصومين درباره بقيع اختصاص يافته است.

نوشتار پيش رو درباره زيارت بقيع در سخن و سيره معصومين ﷺ - به جز امامانی که به ابناء الرضا ﷺ شهرت دارند و از آنان اطلاعاتی درباره زيارت بقيع در منابع بازتاب نيافته است - نگاشته شده است؛ همچنين تلاش شده تا اين موضوع با استقصای مناسب و رعايت ترتيب تاريخی در ارائه مباحث ارائه شود و ساختار مقاله متفاوت از ديگر کارهاي انجام شده باشد.

زيارت بقيع در سنت پيامبر ﷺ

رسول خدا ﷺ درباره بقيع - که می‌توان آن را يادواره فضيلت‌ها، ايتارها، بزرگی‌ها و کرامت‌ها دانست - سخنانی دارد. آن حضرت همواره به بقيع

می‌رفتند و برای مدفونین در آن آمرزش می‌طلبیدند. آن حضرت در حرمت نهادن به بقیع سنتی گرانمایه را از خود به یادگار گذاشتند.

۱. زیارت بقیع در سخن پیامبر ﷺ

اصولاً در بینش رسول‌الله ﷺ مزارها و اماکن مقدسی وجود داشتند که شایستگی توجه بیش از حد، پند گرفتن و عبرت‌آموزی را دارند. ایشان در قالب گفتار و نیز در سیره خود این مهم را گوشزد فرمودند. پیامبر ﷺ یکی از آثار زیارت قبور را ایجاد رقت قلب دانسته‌اند و یادآوری کرده‌اند که زیارت، دل‌ها را نرم، دیدگان را اشکبار می‌کند و ضمن تقویت یاد معاد، عبرت‌آموز است. (ابن ماجه قزوینی، ۱۳۹۵ق، ج ۱، ص ۲۲۸؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۵۳۱)

افزون بر آن از ابعاد مثبت زیارت می‌توان به نقش الگوگیری از بزرگان اشاره کرد که مردم با زیارت آنان با ویژگی‌های ایشان بیشتر آشنا می‌شوند؛ همچنین زیارت قبور نوعی تکریم و پاسداری از آرمان‌های مدفونین است. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ص ۱۴۱)

شیعه و اهل سنت روایات متعددی در فضیلت قبرستان بقیع از پیامبر ﷺ نقل کرده‌اند؛ به گونه‌ای که برخی از کتاب‌ها فصلی را به این عنوان اختصاص داده‌اند. در روایتی از آن حضرت آمده که در روز قیامت، هفتاد هزار تن با صفات نیکو و چهره‌های مانند شب چهارده از بقیع محشور می‌شوند. (ابن شبه، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۸۹-۹۰؛ سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۷۹؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۴، ص ۶۸) در روایتی دیگر رسول خدا ﷺ به کسانی که در بقیع دفن شوند، بشارت داده که شفاعت خواهند شد. (ابن شبه، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۹۷)

بنا بر نقلی از پیامبر ﷺ به آن حضرت امر شد تا برای اهل بقیع آمرزش بخواهد و بر آنها درود فرستد. (مفید، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۸۱؛ سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۷۷)

عباراتی از رسول خدا ﷺ در زیارت اهل بقیع گزارش شده است؛ از جمله:

- «السَّلَامُ عَلَیْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ رَحِمَكُمُ اللَّهُ»؛ «سلام بر شما اهل قبور؛ خداوند رحمتتان کند». (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۵۳۰)
 - «السَّلَامُ عَلَیْ أَهْلِ الدِّيَارِ مَنْ فِيهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، دَارِ قَوْمٍ مَيِّتِينَ، وَإِنَّا فِي آثَارِهِمْ - أَوْ قَالَ: فِي آثَارِكُمْ لِلْأَحْيُونَ»؛ «سلام بر مسلمانان از این سرزمین و بر کسانی که در خانه‌های مردگان مسکن دارند و ما نیز پس از آنان روانیم». (صنعانی، ۱۳۹۰ق، ج ۳، ص ۵۷۴)

۲. زیارت بقیع در سیره پیامبر ﷺ

رسول خدا ﷺ به تکریم و زیارت قبور مؤمنین در سراسر عمر خود اهتمام خاصی داشت. به‌ویژه که در بقیع افزون بر صحابه بزرگوار آن حضرت، عمه (ابن نجار، ۱۴۲۷ق، ص ۱۵۴)، فرزندش ابراهیم (م ۱۰ق) (ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۳۰۰؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۴۳ و ج ۱۰، ص ۲۵۳) و برخی از همسرانش - مانند زینب بنت جحش معروف به ام المساکین (م ۴۰ه) - در بقیع دفن شده بودند. (ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۸، ص ۱۵۷) برخی روایات حاکی از آن است که آن حضرت برای قبرستان بقیع جایگاه خاصی قائل بودند و بارها به زیارت مدفونین در آن می‌رفتند؛ برخی از این روایات عبارتند از:

الف) هنگامی که عثمان بن مظعون جُمَحی (از صحابه پیامبر ﷺ) در سال دوم هجری از دنیا رفت، آن حضرت او را بوسید و پس از دفن شخصاً تخته‌سنگی به عنوان نشان روی قبر او گذاشت. (ابن نجار، ۱۴۲۷ق، ج ۲، ص ۱۶۸) در نقلی دیگر آمده است رسول خدا ﷺ پس از دفن عثمان بن مظعون به مردی امر کرد که سنگی بیاورد، اما او از حمل آن ناتوان ماند. پیامبر ﷺ خود سنگ را برداشت و روی قبر عثمان قرار داد و فرمود: «به این وسیله گور برادرم را نشان می‌گذارم و هرکس از خاندانم درگذرد کنار او دفن می‌کنم». (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۸۹۴) گفته شده بعدها معاویه همین سنگ را روی قبر خلیفه سوم (عثمان بن عفان) گذاشت. (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۸۴) در گزارش دیگری آمده است که این سنگ بزرگ تا هنگام حکمرانی مروان بن

حکم اموی بر مدینه وجود داشت. او این سنگ را به گوشه‌ای پرتاب کرد تا قبر عثمان بن مظعون مشخص نباشد. (ابن شبه، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۰۲) گویند پیامبر ﷺ همواره کنار قبر صحابی یادشده حضور می‌یافت. (ابن عماد حنبلی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۹)

ب) گزارش دیگر درباره حضور پیامبر ﷺ در بقیع برای دفن مادر امام علی علیه السلام (فاطمه بنت اسد) در سال چهارم هجری است (طبرانی، ۱۴۰۵ق، ج ۲۴، ص ۳۵۲؛ کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۴۵۳؛ سمهودی، ج ۳، ص ۸۷-۸۸؛ ج ۴، ص ۱۹۵) که رسول خدا صلی الله علیه و آله را به عنوان وصی خود تعیین کرده بود. (کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۴۵۳؛ ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا، ص ۲۷؛ قاضی نعمان، بی‌تا، ج ۳، ص ۲۱۵؛ صدوق، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۴۶۹) آن حضرت در رحلت او گریست و روز درگذشت او را مانند روز رحلت مادر خود دانست. (یعقوبی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۱۴؛ کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۴۵۳)

حضرت از محبت‌های آن بانو به خود یاد کرد؛ (یعقوبی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۱۴؛ طبرانی، ۱۴۰۵ق، ج ۲۴، ص ۳۵۲؛ خوارزمی، المناقب، ص ۴۷) پیراهنش را کفن او قرار داد؛ (طبرانی، ۱۴۰۵ق، ج ۲۴، ص ۳۵۲؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۸۹۱) نمازی با چهل تکبیر بر وی اقامه کرد (صفار، بصائر الدرجات، ص ۳۰۷؛ صدوق، الامالی، ص ۳۹۱؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۳، ص ۱۰۸) و ضمن به دوش کشیدن جنازه‌اش، لحظاتی در قبر او خوابید؛ (طبرانی، ۱۴۰۵ق، ج ۲۴، ص ۳۵۲؛ ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا، ص ۲۷) همچنین پس از هموار کردن قبرش از خداوند برایش طلب مغفرت کرد. (کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۴۵۳؛ شریف رضی، ۱۴۰۶ق، ص ۶۵)

اصحاب از عنایت و رفتار بی‌سابقه رسول خدا صلی الله علیه و آله نسبت به فاطمه بنت اسد جویا شدند. حضرت در پاسخ، ایشان را مهربان‌ترین فرد پس از ابوطالب علیه السلام در حق خود معرفی کرد؛ (ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا، ص ۲۸؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۸۹۱؛ شریف رضی، ۱۴۰۶ق، ص ۶۵) به همین دلیل پوشاندن پیراهن

بر بدن او را برای جبران محبت‌های وی دانست تا امانی برای او در روز قیامت باشد. (قاضی نعمان، بی تا، ج ۳، ص ۲۱۵؛ صدوق، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۴۶۹)

بنا به نقل سمهودی (از مدینه‌شناسان): هنگامی که فاطمه بنت اسد رحلت کرد، رسول خدا ﷺ قبر او را در جایی قرار داد که مسجد بود. (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۲، ص ۵۱۷) بدیهی بود که این توجه و دقت ایشان با توجه به درجات ایمان و محبت‌های فاطمه بنت اسد (همسر ابوطالب) به رسول خدا ﷺ است که در گذشته انجام شده بود؛ چراکه از منظر رسول الله ﷺ از نشانه‌های بزرگداشت مؤمنان، قبور ایشان و حفظ حرمت و جایگاه آن قبور بوده است.

(ج) رسول خدا ﷺ در دفن سعد بن معاذ هم (سال پنجم قمری) در بقیع حضور داشت و ضمن بزرگداشت مقام و یادآوری تجلیل فرشتگان الهی از او، از فشار قبر سعد، به دلیل بداخلاقی با خانواده‌اش، خبر داد و یادآور شد که پس از آن گشایشی در کار سعد حاصل شد. (ابن سعد، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۴۳۲؛ ذهبی، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۲۹۰) حضور در خاکسپاری و تکریم آن صحابی حاکی از اهتمام و عنایت رسول خدا ﷺ نسبت به برخی از اصحاب و مدفونان در بقیع است.

۳. مداومت در زیارت

افزون بر گزارش حضور مکرر رسول خدا ﷺ کنار قبر عثمان بن مظعون (ابن عماد حنبلی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۹)، دیگر اخبار حاکی از آن است که پیامبر ﷺ در آخرین روزهای زندگی مداومت به زیارت بقیع داشته است. در این باره می‌توان به سخن عایشه استناد کرد که گفت:

سیره رسول خدا ﷺ بر این بود هر شبی که آن حضرت نزد او بود، در انتهای شب رهسپار بقیع می‌شد و خطاب به مدفونان در آرامستان می‌فرمود: «ای اهل خانه مؤمنان، درود بر شما! آنچه که به وقوع آن در آینده وعده داده می‌شدید، سراغ شما آمد و ما نیز ان شاء الله به شما خواهیم پیوست. پروردگارا، اهل بقیع غرقد را بیامرز.» (بخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۳، ص ۶۳؛ مسلم بن حجاج، ۴۱۹ق، ج ۲، ص ۶۶۹)

در این خبر تعبیر پیامبر ﷺ از بقیع به عنوان منزلگاه مؤمنین حائز اهمیت است. همچنین طلب مغفرت برای اهل بقیع از سوی آن حضرت حاکی از منزلت رفیع مدفونین در بقیع نزد آن حضرت است.

بنا به خبری دیگر، رسول خدا ﷺ همواره بر مزار مسلمانان حاضر می‌شد و برای آنها استغفار می‌کرد و هنگام دعا برای اهل بقیع دست‌های خود را به آسمان بلند می‌کرد. (مناوی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۷۱)

۴. زمان زیارت بقیع

هرچند از مجموع اخبار مربوط به حضور پیامبر ﷺ در بقیع بر می‌آید که آن حضرت زمان‌های مختلفی وارد بقیع می‌شده است؛ اما بنا به نقلی رسول خدا ﷺ هر شب جمعه به بقیع می‌رفت و برای آمرزش مدفونان در آن دعا می‌کرد؛ (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۵۳۰) همچنین به نقل عایشه آن حضرت در انتهای برخی شب‌ها در بقیع حضور می‌یافت. (بخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۳، ص ۶۳؛ مسلم بن حجاج، ۴۱۹ق، ج ۲، ص ۶۶۹)

بنا به نوشته سیره نگار معروف، ابن هشام، رسول خدا ﷺ هنگام شب و به رغم رنجور و بیمار بودن به آرامستان بقیع می‌رفت و برای اهل قبور آمرزش طلبید. (ابن هشام، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۰۹۷) شاید آمرزش طلبیدن برای اهل قبور از هر جا ممکن باشد، اما تأکید پیامبر ﷺ با وجود رنجوری و ضعف جسمانی بر حضور در محل، بیانگر اهمیت موضوع و زیارت و اهمیت برخی مکان‌ها در سیره ایشان است.

در برخی منابع به نقل از امام صادق علیه السلام آمده است که پیامبر ﷺ هر غروب پنجشنبه با گروهی از اصحاب به بقیع می‌رفت (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۵۲۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۹، ص ۲۹۶) و سه بار می‌فرمود: «السلام علیکم یا اهل الدیار» (کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۳، ص ۲۲۹؛ ابن حجر، بی‌تا، ج ۱۱، ص ۴) البته در منابع بسیاری از حضور پیامبر ﷺ در بقیع در آخر شب حکایت دارد. (مسلم بن

حجاج، ۴۱۹ق، ج ۳، ص ۶۳؛ بیهقی، ۴۱۶ق، ج ۴، ص ۷۹؛ مناوی، ۴۱۵ق، ج ۳، ص ۲۰۹؛ امینی، ۳۸۶ق، ج ۵، ص ۱۷۰)

۵. مأموریت پیامبر ﷺ در رفتن به بقیع

بنا به گزارش برخی منابع از ابو مؤبّه، غلام پیامبر ﷺ، نقل شده که رسول خدا ﷺ او را در دل شب خواست و فرمود: «من مأمور شده‌ام که برای اهل بقیع طلب مغفرت کنم». من با آن حضرت همراه شدم. هنگامی که برابر آنها ایستاد، فرمود:

درود بر شما ای اهل قبرها، اگر می‌دانستید خداوند شما را از چه نجات داده است آنچه شما در آن قرار دارید نسبت به آنچه مردم [زندگان] در آن قرار دارند، بر شما آسان می‌شد. فتنه‌ها مانند پاره‌های شب تاریک روی آورده‌اند که آخر آنها از اول آنها پیروی می‌کند و آخر آنها بدتر از اول آنهاست. سپس برای مدفونان بقیع استغفار کردند. (ابن سعد، ۴۱۰ق، ج ۲، ص ۲۰۴؛ ابن هشام، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۰۵۷؛ ابن حنبل، بی‌تا، ج ۳، ص ۴۸؛ حاکم نیشابوری، ۴۱۱ق، ج ۳، ص ۵۵)

چنین روایتی مبنی بر مأموریت پیامبر ﷺ برای سلام دادن و دعا برای اهل بقیع از عایشه نیز نقل شده است که او گفت رسول خدا ﷺ از پیش من بیرون رفت. گمان کردم نزد یکی از همسرانش می‌رود. دنبال او راه افتادم تا به بقیع رسید، آن گاه بر اهل آن درود فرستاد و دعا خواند، سپس برگشت. از وی پرسیدم کجا بودی. فرمود: «من مأمور شدم به بقیع بروم و بر آنان سلام بفرستم و دعا کنم». (ابن شبه، ۴۱۰ق، ج ۱، ص ۹۰؛ مسلم بن حجاج، ۴۱۹ق، ج ۳، ص ۶۴؛ نسائی، ۳۴۸ق، ج ۷، ص ۷۴)

بنا بر گزارشی دیگر پیامبر ﷺ در سال پایانی عمر خویش از سوی خداوند دو بار مأمور شد تا به بقیع رود و برای اموات طلب آمرزش کند. در دومین حضور، در حالی که مریض بود، با حضرت علی رضی الله عنه و فضل بن عباس و گروهی از صحابه به بقیع رفت و اموات را با عباراتی خطاب کرد و از رحلت خود خیر داد.

(ابن ابی الحدید، ۱۳۷۸ق، ج ۱۰، ص ۱۸۳؛ ابن هشام، بی تا، ج ۴، ص ۱۰۵۶)

۶. مکان ایستادن پیامبر ﷺ در بقیع

درباره چگونگی حضور و مکان ایستادن رسول خدا ﷺ در بقیع از امام صادق علیه السلام نقل شده که آن حضرت در جایگاه خانه عقیل بن ابی طالب - که اکنون مزار ائمه بقیع در آن قرار دارد و نزدیک به ورودی اصلی بقیع است - می ایستاد و به خفتگان در بقیع دعا می کرد. (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۸۹۰)

۷. خواندن نماز در بقیع

مطابق برخی اخبار پیامبر ﷺ برخی نمازها - مانند نماز استسقاء (طلب باران)، (متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۸، ص ۴۳۵-۴۳۶؛ زمخشری، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۲۷۷) و نماز عید (کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۳، ص ۴۶۰؛ طوسی، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۱۲۹) - را در بقیع اقامه کرده اند. البته مشهور آن است که جایی به نام احجار الزیت جایگاه برگزاری دعا و نماز باران در عصر نبوی بوده است. (ابن حنبل، بی تا، ج ۵، ص ۲۲۳؛ یاقوت حموی، ۱۹۹۵م، ج ۱، ص ۱۰۹؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۴۵ و ج ۵، ص ۲۴۵، ۴۴۲؛ ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۶۰۷)

برخی منابع بدون اشاره به نوع نماز یادآور شده اند که آن حضرت به میانه بقیع رفته و در آنجا نماز گزارده است. (ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۷، ص ۳۶۷) همچنین از خواندن نماز میت از سوی پیامبر ﷺ در بقیع (ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۸۹؛ ابن حنبل، بی تا، ج ۴، ص ۳۸۸؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۳، ص ۵۹۱) و خواندن نماز یا دعا بر نجاشی، حاکم حبشه، در بقیع روایاتی در دست است. (ابن ماجه، ۱۳۹۵ق، ج ۱، ص ۴۹۰؛ ابن ابی شیبیه، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۱۸۴؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۱۱۹؛ طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۹۱۶)

۸. زیارت قبرها با پای پیاده

مطابق نقل برخی از منابع روایی رسول خدا ﷺ برای زیارت قبور پیاده می رفت و پیاده هم بر می گشت. (طبرانی، ۱۴۰۵ق، ج ۱۲، ح ۱۳۳۸۲؛ هیمی، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۵۹)

زیارت بقیع در سنت اهل بیت علیهم السلام

اهل بیت علیهم السلام طبق سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز توجه خاصی به این قبرستان داشتند؛ چنان‌که در منابع گزارش‌هایی از زیارت اهل بیت علیهم السلام در بقیع یاد شده است. (ابن کثیر، ۱۴۱۱ق، ج ۸، ص ۲۲۸)

بنا به نوشته یکی از محققان ارج نهادن به بقیع نزد اهل بیت علیهم السلام چند دلیل اساسی داشته است که عبارتند از: اقتدا به سیره پیامبر صلی الله علیه و آله در رفتن به بقیع و طلب مغفرت کردن برای مدفونین در آن مکان؛ وجود اخبار و شواهدی از قبر منور حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در بقیع؛ وجود قبور بسیاری از صحابه بزرگوار پیامبر صلی الله علیه و آله و شخصیت‌های ممتاز تاریخ اسلام و نیز مدفن برخی از شهدا؛ وجود قبور چهار امام معصوم علیهم السلام؛ پابندی به آموزه دینی حضور در قبرستان و سلام بر اهل قبور و این که در بقیع خانه‌ای متعلق به عقیل بن ابی طالب بوده که پیامبر صلی الله علیه و آله به آن توجه می‌کردند و محل دعا و مناجات آن حضرت به شمار می‌آمده است. (نوایی، ۱۳۹۴، ص ۳۹ - ۴۰)

افزون بر آن می‌توان از وجود مساجدی در بقیع مانند مسجد ابی بن کعب یاد کرد که حاکی از فضیلت مکانی بقیع است. بنا به نوشته برخی، پیامبر صلی الله علیه و آله فراوان در مسجد ابی، که کنار مزار عقیل و همسران رسول خدا صلی الله علیه و آله قرار داشت، نماز می‌گزارد. (رفعت پاشا، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۶۸)

۱. حضرت فاطمه علیها السلام

در منابع و متون تاریخی نقل شده است که فاطمه زهرا علیها السلام با پیروی از سیره پدر بزرگوارش به بقیع عنایت ویژه داشتند و در بقیع حضور می‌یافتند؛ چنان‌که برخی گزارش‌ها از حضور وی در بقیع در روزگار پیامبر صلی الله علیه و آله و هنگام تدفین رقیه، دختر و یا ربیبه رسول خدا صلی الله علیه و آله، خبر داده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۳، ص ۲۴۱) که فاطمه علیها السلام کنار قبر رقیه می‌گریست و پیامبر صلی الله علیه و آله با جامه خود اشک چشمان او را پاک می‌کرد. (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۸۹۷) البته به‌جز رقیه، دیگر دختران و یا ربائب رسول خدا صلی الله علیه و آله - یعنی زینب و ام کلثوم - نیز پیش از

حضرت فاطمه علیها السلام از دنیا رفتند و در بقیع دفن شدند. (حافظ علی، بی تا، ص ۱۶۸؛ رفعت پاشا، بی تا، ج ۱، ص ۴۲۶)

برادر ناتنی آن حضرت، ابراهیم، نیز در سال دهم هجری در بقیع دفن شد. (ابن سعد، ۴۱۰ق، ج ۳، ص ۳۰۰؛ بلاذری، ۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۴۳ و ج ۱۰، ص ۲۵۳) از این رو طبیعی بود که زهرای مرضیه بر مزار آنان در بقیع حاضر شود. افزون بر آن، گزارش هایی از رفتن آن حضرت به بقیع پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله و پرداختن به مناجات، دعا و راز و نیاز در منابع ارائه شده است.

طبق برخی منابع حضرت فاطمه علیها السلام، دخت گرامی پیامبر صلی الله علیه و آله، پس از رحلت پدر بزرگوارش هر روز با دیده گریان به بقیع می رفت و به سوگواری برای آن حضرت می پرداخت. (ابن جبیر، ۱۹۸۶م، ص ۱۵۵) این گزارش حاکی از حضور مداوم دختر پیامبر صلی الله علیه و آله در بقیع است. برخی دیگر از مورخان اهل سنت نیز بر وجود آن گواهی داده اند. ابومحمد غزالی، که یکی از شخصیت های معروف و از دانشمندان بنام اهل سنت است، ضمن بیان وظایف زائران مدینه منوره، نگاشته است: مستحب است که زائران پس از درود بر پیامبر صلی الله علیه و آله در مسجد فاطمه علیها السلام نماز بگذارند. (غزالی، ۱۹۸۹م، ج ۱، ص ۲۶۰) مکان گریستن آن حضرت بیت الاحزان (ماتم سرا) نام گرفت که تا پیش از ویرانی بقاع بقیع در سمت جنوب غربی بقیع و شمال قبرهای امامان شیعه و قبر عباس عموی پیامبر صلی الله علیه و آله قرار داشت. (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۱۰۱؛ عصامی مکی، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۵۳۷؛ سفرنامه حاج علی خان، ۱۳۷۹ش، ص ۱۲۱)

مطابق برخی اخبار امام علی علیه السلام برای آسایش فاطمه زهرا علیها السلام سایبانی در بقیع بنا کرد که بعدها بیت الاحزان نامیده شد. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۱۷۸) بنا به نوشته سمهودی: «جای تربت ابراهیم، پسر پیامبر صلی الله علیه و آله، امروزه به نام بیت الحزن شناخته شده است و گفته می شود آن خانه ای است که فاطمه زهرا پس از رحلت پدرش به آنجا پناه می برد و به اندوه و غم می نشست». (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۲، ص ۵۹) این مکان به عنوان محل نماز خواندن حضرت زهرا علیها السلام

در مسجدی در بقیع مشخص بوده است. (صدوق، ج ۲، ص ۵۷۷)
گفته شده بیت الأحران بعدها به مسجد فاطمه علیها السلام تغییر نام یافت که خود گواهی روشن بر وجود این مکان شریف بوده است. این بنا در رویداد تخریب بقاع متبرک قبرستان بقیع به دست وهابیان در سال ۱۲۲۱ هجری قمری ویران شد (محسن الامین، ۱۳۸۲ق، ص ۳۷) و پس از بازسازی دوباره در سال ۱۳۴۴ هجری قمری تخریب شد. (موسوی بجنوردی، ۱۳۶۹ش، ج ۱۲، ص ۳۹۳، قاضی عسکر، ۱۳۸۶ش، ص ۴۱؛ شرف الدین، ۱۴۰۴ق، ص ۳۰۱)

۲. امام علی علیه السلام

گزارش‌هایی از حضور امام علی علیه السلام در بقیع در عصر نبوی و پس از آن نقل شده است که عبارتند از:

الف) همراهی امام علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله در بقیع: بنا به نقل ابوذر غفاری یکی از شب‌ها پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از خانه خویش خارج شدند و دست علی علیه السلام را گرفته و به بقیع رفتند؛ (صدوق، ۱۳۸۵ق، ج ۱، ص ۱۷۶) همچنین از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود:

در یکی از روزها که رسول خدا صلی الله علیه و آله در بقیع بودند، امام علی علیه السلام جویای آن حضرت شد و پس از اطلاع از حضور آن حضرت در بقیع، بدان جا آمد و پس از سلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله در سمت راست او نشست. در این هنگام رسول خدا صلی الله علیه و آله خطاب به علی علیه السلام که برادرش جعفر نیز حضور داشت فرمود: «شب گذشته جبرئیل نزد من بود و خبر داد قائمی که در آخرالزمان قیام و زمین را پر از عدل و داد می‌کند، بعد از آنکه از ظلم و جور آکنده شده باشد، از نسل فرزندان حسین علیه السلام است». (نعمانی، ۱۴۲۲ق، ص ۵۵۵)

ب) حضور کنار قبر همسر: مطابق نقلی امام علی علیه السلام قبرهای متعددی را در بقیع برای همسرش، حضرت فاطمه علیها السلام، مشخص کرده بود تا قبر واقعی آن حضرت مشخص نباشد. این اقدام حاکی از حضور امام علی علیه السلام در بقیع است. افزون بر آنکه مطابق برخی روایات قبر زهرای مرضیه علیها السلام در بقیع دانسته شده

است. بنا به روایتی از امام صادق علیه السلام: زمانی که حضرت فاطمه علیها السلام رحلت کرد، امام علی علیه السلام هر روز قبر آن حضرت را زیارت می‌کرد. (ابن صباغ مالکی، ۱۴۲۲ق، ص ۱۴۰؛ حر عاملی، ۱۴۲۲ق، ج ۵، ص ۳۶)

قابل یادآوری است که آن حضرت هنگامی که به قبور می‌رسید سه بار می‌فرمود: «السلام علیکم یا اهل الدار فإنا بکم لاحقون»؛ «سلام بر شما ای اهل خانه! پس ما هم به شما ملحق خواهیم شد». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۸۲، ص ۱۶۹) نیز روایت شده که امام علی علیه السلام هنگامی که به زیارت قبور می‌آمد، می‌فرمود: «السلام علیکم علی الدیار من المؤمنین والمسلمین»؛ «سلام بر شما ای اهل خانه مؤمنان و مسلمانان». (متقی هندی، ۱۴۱۹ق، ج ۱۵، ص ۷۶۱) در برخی منابع نقل شده که آن حضرت با بقیع سخن گفته است. بنا به روایتی که ابن حمزه طوسی آورده است: به دنبال درخواست برخی از اهالی مدینه، امیر مؤمنان علی علیه السلام به بقیع وارده شد و خطاب به آن قبرستان مطالبی را بیان داشت. (ابن حمزه طوسی، ۱۴۱۹ق، ص ۳۷)

نتیجه آنکه امام علی علیه السلام بر اساس آموزه‌های پیامبر صلی الله علیه و آله پس از رحلت آن حضرت و در مدت ۲۵ سالی که در مدینه بودند، به انگیزه‌های مختلف - از جمله برای زدودن غم خویش، برای سبک شدن روح بزرگوارش و برای طلب مغفرت برای خفتگان در بقیع مانند مادرش، فاطمه بنت اسد و عموی گرامی‌اش عباس و دیگر خویشاوندان - فراوان به بقیع می‌رفتند و برای اهل آن استغفار می‌کردند. بنا به نقل ابن عباس، امام علی علیه السلام شبی دست او را گرفته و در بقیع درباره اسرار «باء بسم الله» تا صبح با وی سخن گفته است. (قندوزی حنفی، ۱۴۱۶ق، ج ۱، ص ۲۱۴ و ج ۳، ص ۲۱۱)

۳. امام حسن مجتبی علیه السلام

الف) زمان حضور در بقیع: بنا به نقل برخی منابع امام حسن بن علی علیه السلام با اقتدا به سیره جدش هر پنجشنبه به بقیع می‌رفت و برای اهل آن طلب مغفرت می‌کرد. وی آنجا را محل استجاب دعا می‌دانست و گاهی هم شب‌ها به تنهایی

به بقیع قدم می‌نهاد و به دعا و مناجات می‌پرداخت. (راوندی، بی‌تا، ص ۵۵۹-۵۶۱)

مطابق برخی نقل‌ها امام حسن علیه السلام از سوی پدر بزرگوارش به حضور در بقیع مأمور شده است؛ چنان‌که نوشته‌اند: «علی علیه السلام آن حضرت را مأمور کرد که پس از به دست گرفتن عصای پیامبر صلی الله علیه و آله به بقیع برود و فرمان آن حضرت را به جای آورد و آن گرامی امر پدر را به انجام رسانید». (راوندی، بی‌تا، ص ۵۵۹)

ب) وصیت برای دفن در بقیع: گرچه درخواست و توصیه امام حسن مجتبی علیه السلام به برادرش، امام حسین علیه السلام، این بود که کنار جد بزرگوارش دفن شود، اما با توجه به حوادثی که پیش‌بینی می‌کرد و با اهمیتی که برای بقیع قائل بود، در وصیت خویش به آن حضرت، که امام باقر علیه السلام نقل کرده‌اند، فرمود:

برادرم چون پایان مهلتم برسد، چشم مرا ببند و غسل بده و کفنم کن و مرا بر سریری گذارده، بر سر قبر جدم پیامبر خدا صلی الله علیه و آله ببر تا پیمانم را با ایشان تجدید کنم، سپس مرا نزد جده‌ام فاطمه (بنت اسد) ببر و در آنجا به خاکم بسپار. (عروسی حویزی، ۱۳۷۳ش، ج ۳، ص ۲۹۶)

از این رو پس از شهادتش آن حضرت را در بقیع، کنار جده‌اش فاطمه بنت اسد، دفن کردند. از وصیت امام مجتبی علیه السلام در می‌یابیم که در اندیشه نورانی آن حضرت، بقیع دارای حرمت و جایگاهی ویژه بوده است.

۴. امام حسین علیه السلام

درباره اهتمام آن حضرت به بقیع روایاتی نقل شده است: ابوالبختری از امام سجاد علیه السلام روایت کرده است که پدرش امام حسین علیه السلام در هر شامگاه جمعه، قبر برادرش (امام حسن علیه السلام) در بقیع را زیارت می‌کرد. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۴، ص ۱۵۰) در این روایت هم مداومت در زیارت از سیره آن حضرت برداشت می‌شود و هم تقید به زیارت در زمان خاص و نیز زمان بافضیلت، یعنی شب جمعه. البته تصریح به تقید آن حضرت در زیارت قبر برادرش به این معنا

نیست که آن حضرت نسبت به دیگر قبور عنایتی نداشته است.

امام حسین علیه السلام با تاسی به سیره جد گرامی، پدر بزرگوار و مادرش زهرا علیها السلام بقیع را محترم می‌شمرد و به حضور در این مکان اصرار داشت؛ به خصوص پس از دفن جداهش (فاطمه بنت اسد) و عموی بزرگوارش (عباس) و برادر گرامی اش (امام مجتبی علیه السلام).

در سیره آن بزرگوار حضور در بقیع قطعی و مشهور است. مطابق نقلی آن حضرت هنگام حرکت سوی مکه در سال ۶۰ هجری با حضور کنار قبر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و مادرش فاطمه علیها السلام و وداع با ایشان، وارد بقیع شد و سخنانی با برادرش امام حسن علیه السلام داشت؛ و سپس به سمت مکه حرکت کرد. (راوندی، بی تا، ص ۴۸۵) از آن حضرت سروده‌ای نیز نزد شهدا در بقیع در برخی منابع بازتاب یافته است. (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۱۴، ص ۱۸۶؛ ابن کثیر، ۱۴۱۱ق، ج ۸ ص ۲۲۸؛ محسن‌الأمین، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۶۲۱)

در برخی منابع شیعی، روایتی نقل شده است که امام حسن علیه السلام در مجلس مناظره معاویه چنین احتجاج کرد:

شما را به خدا سوگند، آیا می‌دانید در روزهایی که مردم با عثمان بیعت کرده بودند، ابوسفیان که نابینا شده بود روزی دست برادرم حسین علیه السلام را گرفت و از او خواست تا با هم به بقیع بروند. هنگامی که به میانه آن رسیدند ابوسفیان با صدای بلند فریاد زد: ای اهل قبور که با ما بر سر حکومت نبرد می‌کردید، اکنون حکومتی که برایش با ما می‌جنگیدید، به دست ما افتاده و شما خاک شده‌اید. در این هنگام حسین علیه السلام ضمن نفرین به ابوسفیان - که خداوند صورت تو را کریه و زشت گرداند - با تندی دست خود را از دست ابوسفیان جدا کرد و بازگشت. (شریفی و زینالی، بی تا، ص ۱۲۲)

۵. امام سجاد علیه السلام

امام سجاد علیه السلام به دو مکان با تکریم و احترام می‌نگریستند. نخست مرقد مطهر نبوی و پس از آن بقیع.

پرسشگری در برخی از کوچه‌های مدینه می‌پرسید: «کجایید ای اهل زهد در دنیا و راغبان به آخرت». پس صدایی از جانب بقیع شنیده شد. ولی معلوم نبود که چه شخصی است. این شخص در واقع علی بن الحسین، امام سجاد علیه السلام بود. (قاضی نعمان مغربی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۵۶) مانند این متن را شیخ مفید هم در ارشاد آورده است: «شنیده شد که پرسشگری در دل شب فریاد می‌زد: کجایید زهدپیشگان در دنیا و گرویدگان به آخرت» که ناگاه صدایی از سمت بقیع شنیده شد و پاسخ داد. صدا شنیده می‌شد ولی صاحب صدا دیده نمی‌شد. این شخص علی بن الحسین علیه السلام بود. (مفید، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۴۴)

۶. امام باقر علیه السلام

بقیع نزد امام باقر علیه السلام نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود و دلایلی مانند دفن پدر بزرگوار و جدّه گرامی‌اش (فاطمه بنت اسد) و به احتمال دفن مادر ائمه (حضرت زهرا علیها السلام) این امر را موجب می‌شد. از همین رو ایجاد یک سنت میان شاگردان و نیز شیعیانشان برای رفتن به بقیع و محترم شمردن آن جزو برنامه‌ها و دستوراتش بود.

عمر بن ابی‌مقدم از پدرش نقل می‌کند:

در بقیع خدمت امام باقر علیه السلام بودیم و بر قبری از شیعیان آن حضرت، که اهل کوفه بود، گذشتیم. حضرت ایستاد و دست بر قبر گذاشت و چنین دعا کرد: «خدایا، بر غریبی او رحم کن و از تنهایی بیرونش آور و در هنگام ترس همدم او باش؛ رحمتی به او عنایت فرما تا از دیگران بی‌نیاز باشد و او را با کسی که در زندگی دوست داشته محشور فرما». آن‌گاه هفت مرتبه سوره قدر را قرائت فرمود. (کلینی، ۱۳۶۳ش، ج ۳، ص ۲۲۹؛ مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۲۱۸؛ طوسی، ۱۴۱۲ق، ج ۶، ص ۱۰۵)

بر زبان آوردن این جملات بر سر هر قبری مستحب دانسته شده است.

۷. امام صادق علیه السلام

امام جعفر صادق علیه السلام بقیع را محل استجاب دعا می‌دانست و می‌فرمود: «در

تمام اماکنی که پیامبر خدا ﷺ دعا می‌کرد و محل آمد و شد آن حضرت بود، برای دعا شایسته و به استجابت نزدیک است». (سمهودی، ۲۰۰۶م، ج ۲، ص ۲۱۸) با توجه به این فرمایش حضرت، به رغم بازتاب نیافتن حضور ایشان در بقیع در منابع، بعید به نظر می‌رسد که به زیارت جلد، جلد، پدر و امام حسن علیه السلام نرفته باشد.

۸. امام کاظم علیه السلام

روایت زیر جایگاه والای بقیع در اندیشه امام هفتم علیه السلام را نشان می‌دهد. ابراهیم جمال، از افراد موحد و آشنا به مقام امامت بود. وی از علی بن یقظین اجازه خواست که بر او وارد شود. اما علی، که از دستداران اهل بیت علیهم السلام بود، اجازه ورود نداد. در همان سال علی بن یقظین پس از مراسم حج در مدینه از امام موسی بن جعفر علیه السلام اجازه ورود به حضورش را خواست که با مخالفت آن حضرت مواجه شد و چون علت آن را جویا شد، امام دلیل آن را نپذیرفتن ابراهیم جمال عنوان فرمود و به علی بن یقظین توصیه کرد که به بقیع رفته و با مرکبی که آماده است خود را به کوفه برساند و از ابراهیم جمال پوزش بخواهد. او پس از عمل به سفارش امام هفتم و بازگشت حضور آن حضرت، مورد تفقد امام قرار گرفت. (ابن حمزه، ۱۴۱۹ق، ص ۴۵۹)

قابل یادآوری است که از سیره امام هفتم در زیارت بقیع به رغم جست‌وجو در منابع اطلاعی به دست نیامد.

۹. امام رضا علیه السلام

الف) توصیه به دفن در بقیع: امام رضا علیه السلام به سبب عظمت و احترامی که بقیع نزد آن حضرت داشت، توصیه می‌کرد که دستداران و شیعیان خود را در این مکان دفن کنند؛ چنان‌که روایت شده هنگامی که یونس بن یعقوب در مدینه از دنیا رفت، آن حضرت افرادی را برای غسل و حنوط و کفن وی فرستادند و به دوستان خود و پدرش امر فرمودند که بر جنازه یونس بن یعقوب حاضر شوند. حضرت به آنها فرمود: «این شخص از دستداران امام

صادق علیه السلام و از شاگردان آن حضرت است که در عراق زندگی می‌کرده و اکنون در مدینه از دنیا رفته است» و فرمود: «قبرش را در بقیع حفر کنید». آنگاه امام رضا علیه السلام به یکی از شاگردان خود (محمد بن حباب) فرمان داد که به بقیع برود و بر جنازه یونس بن یعقوب نماز بگذارد. (کشی، ۱۴۰۴ق، ج ۲ ص ۶۸۳؛ نوری، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۲۹۵)

ب) حضور در بقیع: امام رضا علیه السلام با اقتدای به نیاکان و اجداد طاهری نشان، به بقیع می‌رفتند و بر مدفونین بقیع سلام می‌دادند و از خداوند برای اهل بقیع طلب مغفرت می‌کردند. علی بن اسباط می‌گوید: در روز عرفه خدمت امام رضا علیه السلام رفتم، حضرت به من فرمود: «مرکبم را آماده کن». پس آماده‌اش کردم. حضرت به سمت بقیع رفتند تا قبور اهل بیت علیهم السلام را زیارت کنند، من نیز در خدمت حضرتش بودم. عرض کردم: «آقای من، به چه کسانی سلام کنم». فرمود: «سلام کن بر فاطمه زهرا، بتول، امام حسن، امام حسین، امام سجاد، امام محمد باقر، امام جعفر صادق و امام موسی کاظم علیهم السلام، که بر آنان بهترین درودها و کامل‌ترین سلام‌ها باد». (ابن حمزه طوسی، ۱۴۱۹ق، ص ۴۷۳)

نتیجه‌گیری

با توجه به جایگاه رفیع بقیع در تاریخ اسلام، پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از سال‌های نخست هجری به زیارت مدفونان آن عنایت ویژه‌ای داشتند. از منظر معصومین علیهم السلام بقیع دارای حرمت و جایگاه بسیار والایی بوده و - جز ابناءالرضا که اخباری از آنان درباره زیارت بقیع بازتاب چندانی نیافته است - در آن مکان حضور می‌یافتند و برای مدفونان دعا و طلب مغفرت می‌کردند. نیز به یاران و شیعیان خود دستور می‌دادند که به بقیع رفته، آن را زیارت کنند و برای اهل بقیع و خودشان از خدای متعال درخواست بخشایش کنند. هدف پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیتش آن بود که نگاه احترام آمیز آنان به بقیع برای پیروان ایشان سنت شود و بقیع همواره در نظر آنان محترم باشد. افزون بر آنکه

برخی معصومین علیهم السلام در فضیلت بقیع سخنانی دارند و در رفتار برخی از آنان نیز اخباری از مداومت در زیارت بقیع، خواندن نماز و دعا و حضور در زمان مشخصی از روز یا هفته در آن آرامستان با فضیلت در منابع بازتاب یافته است.

منابع

- دارالمعرفه.
۸. ابن حمزه طوسی، محمد بن علی (۱۴۱۹ق). **الثاقب فی المناقب**، قم، انصاریان.
  ۹. ابن حنبل، احمد بن محمد (بی تا). **مسند الإمام احمد بن حنبل**، بیروت، دارالصادر.
  ۱۰. ابن حیون، نعمان بن محمد (بی تا). **شرح الاخبار**، ج ۲، بیروت، دارالمعرف.
  ۱۱. ابن سعد، محمد بن سعد (۱۴۱۰ق). **الطبقات الكبرى**، بیروت، دارالکتب العلمیه.
  ۱۲. ابن شبه نمیری، عمر بن شبه (۱۴۱۰ق). **تاریخ المدينة المنورة**، قم، دارالفکر.
  ۱۳. ابن صباغ، علی بن محمد (۱۴۲۲ق). **الفصول المهمة فی معرفة الأئمة**، تحقیق دارالحديث، قم، دارالحديث.
  ۱۴. ابن عبدالبر، یوسف بن عبد الله (۱۴۱۲ق). **الاستیعاب فی معرفة الاصحاب**، تحقیق علی محمد بجاوی، بیروت، دارالجيل.
  ۱۵. ابن عساکر، علی بن حسن (۱۴۱۵ق). **تاریخ مدينة دمشق**، بیروت، دارالمعرفه.
  ۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۳۷۸ق). **شرح نهج البلاغة**، تحقیق محمد ابوالفضل، دار احیاء الکتب العربیه.
  ۲. ابن ابی شیبہ، عبدالله بن محمد (۱۴۰۹ق). **المصنّف فی الاحادیث و الآثار**، دارالفکر.
  ۳. ابن اثیر جزری، علی بن محمد (۱۴۰۹ق). **اسد الغابة فی معرفة الصحابة**، بیروت، دارالفکر.
  ۴. ابن براج، عبد العزیز بن نحیر، (۱۴۰۶ق). **المهذب**، قم، نشر اسلامي.
  ۵. ابن جبیر، محمد بن احمد (۱۹۸۶م). **رحلة ابن جبیر**، بیروت، دار مكتبة الهلال.
  ۶. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۱۵ق). **الاصابة فی تمييز الصحابة**، بیروت، دارالکتب العلمیه.
  ۷. _____ (بی تا). **فتح الباری شرح صحیح البخاری**، شرح عبدالعزیز بن عبدالله بن باز، تحقیق محمد فؤاد عبدالباقي و محب الدین خطیب، بیروت، دارالمعرفه.

- دارالفکر.
۱۶. ابن عماد عکری، عبدالحی بن احمد (۱۴۰۶). **شذرات الذهب فی اخبار من ذهب**، بیروت، دار ابن کثیر.
۱۷. ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق). **معجم مقاییس اللغة**، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
۱۸. ابن قولویه قمی، جعفر بن محمد (۱۴۱۷ق). **کامل الزیارات**، قم، نشر الفقاهه.
۱۹. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۱ق). **البداية و النهاية فی التاريخ**، بیروت، مکتبة المعارف.
۲۰. ابن ماجه، محمد بن یزید (۱۳۹۵ق). **سنن ابن ماجه**، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۲۱. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). **لسان العرب**، چاپ سوم، بیروت، دار صادر.
۲۲. ابن نجار، محمد بن محمد (۱۴۲۷ق). **السدرة الثمینة فی اخبار المدينة**، مرکز بحوث و دراسات المدینة المنوره.
۲۳. ابن هشام، عبدالمکمل بن هشام (بی تا). **السيرة النبوية**، تحقیق مصطفی السقاء و دیگران، بیروت، دارالمعرفه.
۲۴. ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین (بی تا). **مقاتل الطالبین**، بیروت، دارالمعرفه.
۲۵. آذرنوش، آذرتاش (۱۳۹۱ش). **فرهنگ معاصر عربی فارسی**، تهران، نشر نی.
۲۶. اعتمادالسلطنه، حاج علی خان (۱۳۷۹ش). **سفرنامه حاج علیخان**، تهران، مشعر.
۲۷. امین، محسن (۱۴۰۳ق). **اعیان الشیعه**، بیروت، دارالتعارف.
۲۸. _____ (۱۳۸۲ق). **کشف الإرتیاب**، قم، مکتبة الحرمین.
۲۹. امینی، عبدالحسین (۱۳۸۶ق). **الغدیر فی الكتاب و السنة و الأدب**، بیروت، دارالکتاب العربی.
۳۰. بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ق). **صحیح البخاری**، تحقیق عبدالعزیز بن عبدالله بن باز، بیروت، دارالفکر.
۳۱. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق). **انساب الأشراف**، تحقیق سهیل صادق زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دارالفکر.
۳۲. بهوتی حنبلی، منصور بن یونس (۱۴۱۸ق). **کشاف القناع عن متن**

- الاقناع، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۳۳. بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۱۶ق). السنن الکبری، بیروت، دارالفکر.
۳۴. پورامینی، محمدامین (۱۳۹۴). بقیع در بستر تاریخ، ترجمه حسن سجادی پور، تهران، مشعر.
۳۵. جوادى آملی، عبدالله (۱۳۸۳). ادب فنای مقربان، قم، نشر اسراء.
۳۶. حافظ، علی (بی تا). فصول من تاریخ المدينة، جده، مكتبة الثقافة.
۳۷. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (۱۴۱۱ق). المستدرک علی الصحیحین، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۳۸. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۲۲ق). اثبات الهداة بالتصووس و المعجزات، بیروت، مؤسسة الأعلمی.
۳۹. موسوی بجنوردی، کاظم (۱۳۶۹ش). دایرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
۴۰. ذهبی، محمد بن احمد (۱۴۱۳ق). سير اعلام النبلاء، بیروت، الرساله.
۴۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن، چاپ اول، دمشق، بیروت، دارالعلم،
- الدار الشّامیه.
۴۲. رفعت پاشا، ابراهیم (بی تا). مرآت الحرمین، قاهره، المكتبة الثقافية الدينية.
۴۳. زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۱۷ق). الفائق فی غریب الحدیث، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۴۴. سمهودی، علی بن عبدالله (۲۰۰۶م). وفاء الوفا بأخبار دارالمصطفى، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۴۵. شریبى، محمد (۱۳۷۷ق). مغنى المحتاج الي معرفة معانى الفاظ المنهاج، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۴۶. شرتوتی، سعید (۱۴۱۶ق). اقرب الموارد فی فصیح العربیة و الشوارد، قم، دارالأسوه.
۴۷. شرف الدین، عبدالحسین (۱۴۰۴ق). الإجتهد و النص، قم، سیدالشهداء علیه السلام.
۴۸. شریف رضی (۱۴۰۶ق). خصائص الأئمة، مشهد، مجمع البحوث الإسلامیه.
۴۹. شریفی و سیدحسین زینالی (بی تا). کلمات الإمام الحسین، دارالمعروف.
۵۰. شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۳۸۵ق). علل الشرائع و الأحكام، نجف، مكتبة الحیدریه.
۵۱. صنعانی، عبدالرزاق (۱۳۹۰).

العلوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

۶۰. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق). **العین**، چاپ دوم، قم، انتشارات هجرت.

۶۱. قاضی عسکر، سیدعلی (۱۳۸۶ش). **تخریب و بازسازی بقیع به روایت اسناد**، تهران، مشعر.

۶۲. قطب راوندی، سعید بن هبة الله (بی تا). **الخرائج و الجرائح**، قم، مؤسسة الامام الهادی علیه السلام.

۶۳. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم (۱۴۱۶ق). **ینایع المودة لذوی القربی**، قم، دارالاسوه.

۶۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۳۳ش). **الکافی**، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

۶۵. متقی هندی، علی بن حسام الدین (۱۴۱۹ق). **کنز العمال**، بیروت، دارالکتب العلمیه.

۶۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). **بحار الانوار**، بیروت، دار احیاء التراث العربی و مؤسسه الوفاء.

۶۷. محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸ق). **شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام**، قم، انتشارات اسماعیلیان.

المصنف، به کوشش حبیب الرحمان الأعظمی، بیروت، المجلس العلمی.

۵۲. طبرانی، سلیمان بن احمد (۱۴۰۵ق). **المعجم الكبير**، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

۵۳. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۵ق). **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، بیروت، مؤسسة الاعلمی.

۵۴. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ق). **مجمع البحرین**، چاپ سوم، تحقیق سیداحمد حسینی، تهران، کتابفروشی مرتضوی.

۵۵. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۲ق). **تهذیب الأحکام فی شرح المقنعة للشیخ المفید**، بیروت، دارالتعارف.

۵۶. _____ (۱۴۰۴ق). **رجال الکشی (اختیار معرفة الرجال)**، تحقیق سیدمهدی رجایی، قم، مؤسسة آل البيت لإحياء التراث.

۵۷. عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه (۱۳۷۳ش). **تفسیر نور الثقلین**، قم، اسماعیلیان.

۵۸. عصامی مکی، عبدالملک بن حسین (۱۴۱۹ق). **سمط النجوم**، بیروت، دارالکتب العلمیه.

۵۹. غزالی، محمد (۱۹۸۹م). **احیاء**

۶۸. مسلم بن حجاج (۱۴۱۹ق). صحیح مسلم، تصحیح محمدفواد عبدالباقی، بیروت، دارالفکر.
۶۹. مصطفوی، حسن (۱۳۷۴ش). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۷۰. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ق). کتاب المزار، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
۷۱. _____ (بی تا). الإرشاد، مؤسسة آل البيت.
۷۲. مناوی، محمدعبدالرؤف (۱۴۱۵ق). فیض القدير شرح الجامع الصغیر من احادیث البشیر النذیر، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۷۳. نجفی، حافظ، «فضیلت بقیع و سیره پیامبر و اهل بیت علیهم السلام و صحابه و تابعین»، فصلنامه علمی - ترویجی میقات حج، شماره ۱۱۱، ۱۳۹۹ش.
۷۴. نسائی، احمد بن علی (۱۳۴۸ق). سنن النسائی، تحقیق صدقی جمیل العطار، بیروت، دارالفکر.
۷۵. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۴۲۲ق). ابو زینب، الغیبه، مؤسسه الأنوار الهدی..
۷۶. نوایی، علی اکبر (۱۳۹۴ش). آرمیدگان در قبرستان بقیع، تهران، مشعر.
۷۷. نوری، حسین (۱۴۱۵ق). خاتمة المستدرک: النوری، قم، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.
۷۸. هیثمی، علی بن ابی بکر (۱۴۱۲ق). مجمع الزوائد و منبع الفوائد، تحقیق عبدالله محمد الدرویش، بیروت، دارالفکر.
۷۹. یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله (۱۹۹۵م). معجم البلدان، بیروت، دار صادر.
۸۰. یعقوبی، احمد بن ابی اسحاق (۱۴۱۵ق). تاریخ یعقوبی، بیروت، دار صادر.